

ARTIKELEN

Mores leren of moeilijk zijn

Groepsprocessen en delinquent gedrag onder studenten en 'Marokkaanse' jongens

Jan Dirk de Jong

Dit artikel gaat over groepsprocessen, in het bijzonder over gedragsafstemming. Er zal een theorie worden uiteengezet over groepsprocessen waarin gedragsafstemming plaatsvindt. Deze theorie zal worden gebruikt om het gedrag van een groep studenten te analyseren. Aan het eind van het artikel worden de groepsprocessen onder de studenten gecontrasteerd met die in een groep waarvan zij ogenschijnlijk zeer verschillen, namelijk een groep 'Marokkaanse' straatjongens uit Amsterdam. Verschillen worden het duidelijkst zichtbaar in de reactie van de sociale omgeving op het groepsgedrag en de verwerking van deze reactie door de groep zelf. 'Marokkaanse' jongens reageren op de negatieve reactie van de samenleving met secundaire deviantie. Zij komen daarmee terecht in een vicieuze cirkel waaraan studenten weten te ontsnappen.

Inleiding

In een empirisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse'¹ straatjongens is een algemene theorie geformuleerd over groepsdynamische processen (De Jong, 2007). Deze theorie is tot stand gekomen als een 'grounded theory' (Glaser & Strauss, 1967): vanuit de verzamelde data is een theorie opgebouwd met behulp van bestaande theorieën en begrippen van sociologische, criminologische en sociaalpsychologische aard. Het theoretische model biedt inzicht in de manier waarop jongens groepen vormen en hun gedrag afstemmen op waarden en normen uit hun straatcultuur. Ook maakt het model inzichtelijk waarom juist bij 'Marokkaanse' jongens de groepsidentiteit wordt versterkt, de groepsdruk wordt verhoogd en wij-zijtegenstellingen worden verhevigd. Deze drie algemene groepsprocessen kunnen verklaren waarom juist 'Marokkaanse' jongens zulk opvallend delinquent groepsgedrag vertonen.

In dit artikel wordt de verklaringskracht van het theoretische model verder onderzocht. Dit is relevant omdat de verklaringskracht van het model ter discussie is gesteld. De critici vinden dat het onderzoek niet overtuigend laat zien dat het gedrag van 'Marokkaanse' straatjongens is te verklaren uit algemene processen (Scheffer, 2007; Van San, 2008; Weerman, 2008; Bervoets e.a., 2009; Van

1 Aangezien veel van de jongens in Nederland zijn geboren of hier op zeer jonge leeftijd naartoe zijn gekomen, wordt 'Marokkaans' tussen aanhalingstekens geplaatst.

Gemert, 2009). Volgens hen blijft er toch iets 'typisch Marokkaans' aan hun gedrag.

Past de theorie ook op een andere casus dan 'Marokkaanse' straatjongens? Een manier om deze vraag te beantwoorden is door een casus te nemen die ogenschijnlijk sterk verschillend is, bijvoorbeeld autochtone, hoogopgeleide jongens afkomstig uit de hogere inkomensklassen. Studenten die lid zijn van een studentenvereniging zijn wat dat betreft een goede keuze. Als groep verschillen ze sterk van 'Marokkaanse' straatjongens, maar ze vertonen soms delinquent groepsgegedrag dat in grote lijnen hetzelfde is. Ook zij veroorzaken overlast, vernielen en vechten. Is hun gedrag 'typisch studentikoos' of laat het zich ook verklaren door het algemene theoretische model?

Studenten komen af en toe in het nieuws vanwege (ernstige) misdragingen. Met name de ontgroeningsrituelen bij studentenverenigingen kunnen elk jaar rekenen op maatschappelijke aandacht (in het bijzonder die van de 'corpora' in vijf studentensteden: Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Leiden en Groningen).² Een bekend voorbeeld is de 18-jarige student die kwam te overlijden na zijn inwijding in een Gronings studentenhuus.³ Recenter haalde een incident de kranten waarbij dertien Amsterdamse studenten door de politie zijn aangehouden omdat zij ervan verdacht werden hun 'feuten' (nuldejaars) te mishandelen.⁴ Weer een ander recent voorbeeld is de student die tijdens een ontgroeningsweekeinde in brand werd gestoken.⁵

Los van dit soort bijzondere rituelen loopt het alledaagse groepsgegedrag van studenten wel vaker uit de hand. De incidenten buiten de ontgroening, waarbij bijvoorbeeld sprake is van (geluids)overlast, vernieling of geweldpleging, krijgen veel minder aandacht. Een reden daarvoor kan zijn dat er weinig over bekend is; veel van het wangedrag van studenten speelt zich af achter gesloten deuren en blijft binnen de muren van studentenverenigingen. Daarnaast vindt het geweld plaats onder studenten en richt zich meestal niet tegen buitenstaanders (laat staan tegen minderheidsgroeperingen, zoals homoseksuelen, of tegen gezagsdragers).⁶ Veelal wordt het wangedrag door eigen commissies berecht en indien nodig bestraft. Daar komt nog bij dat de misdragingen niet in verband worden gebracht met vormen van instrumentele criminaliteit, zoals diefstal of straatroof. Om al deze redenen kan het zijn dat deviant (groeps)gedrag van studenten – los van de mysterieuze ontgroening – in de maatschappelijke verbeelding niet als delinquent

2 'Student bijna dood na water-ritueel', in: Het Parool, 6 juni 2005; 'Abu Ghraib aan de Schie', in: NRC Handelsblad, 17 september 2007.

3 'Ongeluk door drankmisbruik leidt tot discussie over ontgroening. Student overlijdt na ontgroeningsritueel', in: de Volkskrant, 18 september 1997.

4 'Ontgroening gaat buurt te ver', in: Het Parool, 17 september 2009.

5 'Groningse student in brand gestoken', in: NRC Handelsblad, 21 april 2010.

6 In de media is wel gesuggereerd dat het studentencorps moeite zou hebben om homoseksuele leden te accepteren of dat er zelfs sprake was van antihomoseksuele sentimenten. Die geruchten zijn in het leven geroepen omdat studenten elkaar regelmatig uitdagen door elkaar voor 'homo' of 'mijetje' uit te maken. Volgens de studenten zelf hebben deze uitlatingen niets te maken met oprechte haat tegen homo's, maar moeten ze begrepen worden in de machosfeer die er soms heerst. Wel zien de studenten in dat zulke opmerkingen het lastiger maken voor homoseksuele leden om met een gerust hart uit de kast te komen.

wordt bestempeld, althans niet op dezelfde manier als delinquent gedrag van bijvoorbeeld voetbalhooligans of 'Marokkaanse' straatjongens. Het gedrag wordt ook eerder als tijdelijk gedefinieerd omdat het plaatsvindt in een afgebakende studententijd en het wordt in verband gebracht met veelvuldig alcoholgebruik. Toch kan dit gedrag wel degelijk op een aantal punten overeenkomsten vertonen. Ten eerste komen bepaalde vormen van delinquent gedrag van studenten overeen met het gedrag van 'Marokkaanse' straatjongens, in het bijzonder vormen van overlastgevend gedrag, vernieling en geweldpleging. Ten tweede zijn overeenkomsten zichtbaar in de groepsdynamiek, aangezien veel van het delinquente gedrag van studenten (net als bij 'Marokkaanse' straatjongens) in groepsverband plaatsvindt. Verschillen zijn er vooral in de keuze van slachtoffers (vaak andere studenten) en in de wijze waarop van buiten de groep wordt gereageerd op het delinquente groepsgedrag, zoals zal blijken uit de casus die hierna wordt behandeld. Maar voor de casus kan worden behandeld, wordt eerst kort de algemene theorie over groepsprocessen uiteengezet. Het gaat te ver om hier het hele model nog eens te herhalen, dus wordt het beperkt tot de essentie ervan. Met behulp van de theorie kan de casus worden geanalyseerd en kan de onderzoeksvraag worden beantwoord: kunnen we aan de hand van een algemeen model over groepsprocessen net zo goed begrijpen waarom studenten 'mores' leren als waarom 'Marokkaanse' straatjongens 'moeilijk' (stoer) zijn?

Een theoretisch model van groepsprocessen

Om opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse' straatjongens te begrijpen is vanuit empirische data een algemeen theoretisch model ontwikkeld dat hun gedrag verklaart als vormen van collectieve behoeftebevrediging met een aantal versterkingen die daarin optreden. Het model is opgebouwd als een 'grounded theory' waarin microsociologische, criminologische en sociaalpsychologische theorieën en begrippen zijn geïntegreerd. Door deze theorieën in één theoretisch model samen te brengen kunnen we groepsprocessen begrijpen (zoals groepsvorming, ontwikkeling van groeps cultuur en gedragsafstemming) die delinquent groepsgedrag verklaren.

Mensen vormen groepen omdat zij een aantal (interactieve) behoeften hebben die ze alleen samen met andere mensen kunnen bevredigen (Turner, 2002). Een voorbeeld is de behoefte aan erkenning en waardering. Een ander voorbeeld is de behoefte aan veiligheid en geborgenheid. Omdat ieder mens zulke behoeften heeft, vormt iedereen groepen of sluit zich aan bij reeds bestaande groepen.

Zodra iemand onderdeel is geworden van een groep ontstaan processen waarin hij zijn gedrag gaat afstemmen op andere groepsleden. Als de groepsleden op bepaalde vlakken min of meer hetzelfde denken en doen, dan functioneert de groep als geheel beter. En wanneer de groep beter functioneert, kunnen de groepsleden gemakkelijker hun behoeften bevredigen. Vandaar dat ieder individu een innerlijke drang ervaart om zijn gedrag af te stemmen op de gedragsverwachtingen waarvan hij meent dat die tot uitdrukking komen in de gedeelde waarden en normen van de groep.

Naast innerlijke drang zal iemand ook groepsdruk ervaren om zich te conformeren aan de sociale norm en zijn gedrag af te stemmen. Zolang iemand zich met een groep identificeert, is zijn gevoel van eigenwaarde afhankelijk van hoe de andere groepsleden op hem reageren. Reageert de groep positief op een groepslid met tekenen van sociale waardering, dan zal dat een positief effect hebben op zijn gevoel van eigenwaarde. Reageert de groep daarentegen negatief met tekenen van sociale afkeuring, dan zal zijn gevoel van eigenwaarde daaronder lijden. Uit angst voor de negatieve reacties van anderen ervaart iemand groepsdruk om zijn gedrag aan te passen aan wat hij denkt dat de groep van hem verwacht (Turner, 2002; zie ook: Baumeister & Leary, 1995; Twenge e.a., 2001; Reid & Hogg, 2005).

Wat de exacte gedragsregels van de groep zijn, blijft vaak onuitgesproken. Iemand vult dit doorgaans zelf in op basis van wat hij denkt dat de anderen daarover denken. Dit maakt dat gedragsafstemming geen eenrichtingsverkeer is. Groepsleden stemmen hun gedrag af op hun persoonlijke inschatting van de groepsnormen. Maar tegelijkertijd beïnvloeden ze met hun gedrag de inschatting die anderen maken van de groepsnormen. Gedragsafstemming is dus een wederkerig proces (Tuckman & Jensen, 1977).

Mensen identificeren zich bij voorkeur met een groep die bij hen past (waarmee zij veel gemeen hebben), die toegankelijk is (waarin zij worden geaccepteerd) en die goed aansluit bij hun behoeften (Turner, 1985; 1999). De mate waarin een groepslid zich identificeert met een groep en zijn gedrag afstemt op de verwachtingen van andere groepsleden, wordt beïnvloed door het belang dat hij hecht aan zijn groepslidmaatschap, de mate van keuzevrijheid om zich met een groep te identificeren en de alternatieven die hem voor ogen staan. Naarmate iemand zich sterker met een groep identificeert, is zijn gevoel van eigenwaarde ook emotioneel sterker afhankelijk van de waardering die hij van de groepsleden krijgt. Hij zal dit als groepsdruk ervaren en zich sterker conformeren aan de sociale normen van de groep.

Identificatie met een groep leidt op het sociale niveau tot groepsprocessen waarin wij-zijverhoudingen ontstaan tussen groepsleden en buitenstaanders. Iemand zal zich sneller en sterker identificeren met een groep naarmate zijn lidmaatschap afhangt van uiterlijke herkenbaarheid (zoals huidskleur, symbolen of uniforme kleding), de groepsleden nabij zijn en de eigen groep als een minderheid wordt beschouwd. Ook identificeert een individu zich sneller en sterker met een groep wanneer sprake is van een conflict met buitenstaanders (Turner 1987).

Reacties van buitenstaanders kunnen invloed hebben op de processen van gedragsafstemming binnen groepen. Deze invloed wordt verklaard uit het belang dat groepsleden hechten aan de sociale identiteit van hun groep (Tajfel & Turner, 1979; 1986). De sociale identiteit wordt ontleend aan de gedeelde ervaringen, betekenissen, waarden en normen van een groep. Daarnaast geeft de sociale identiteit uitdrukking aan de status van een groep in vergelijking met rivaliserende groepen (Tajfel, 1978; 1981). Een groep die beter presteert of op een andere manier als succesvoller wordt beschouwd, biedt groepsleden een hogere status en een positieve sociale identiteit.

Leden van groepen met een lage status en een negatieve sociale identiteit – zoals ‘Marokkaanse’ straatjongens – ondervinden daarvan nadelige gevolgen voor hun

gevoel van eigenwaarde. Hun gevoel van eigenwaarde is niet alleen afhankelijk van hun sociale positie binnen de groep, maar ook van de sociale waarde *van* de groep. Voor zover zij hun eigenwaarde ontleen aan hun groepslidmaatschap, wordt dit negatief beïnvloed door afkeurende reacties op hun groep. Een manier om dit probleem op te lossen is een collectieve opwaardering van de deviante groeps cultuur van de eigen groep. Door de groepseigen (deviante) waarden en normen meer geldigheid toe te dichten dan de waarden en normen van rivaliserende groepen (of van de overkoepelende samenleving) kunnen de groepsleden zich alsnog positief onderscheiden en een gevoel van eigenwaarde ontleen aan hun groepslidmaatschap. Het deviante gedrag dat uit deze groepsprocessen voortvloeit, staat binnen de criminologie bekend als 'secundaire' deviantie.

Methoden

Het vorenstaande algemene model kan verklaren hoe en waarom 'Marokkaanse' straatjongens groepen vormen, hun gedrag op elkaar afstemmen onder sterke groepsdruk en collectief reageren op negatieve beeldvorming met secundair deviant gedrag. In eerder genoemd onderzoek (De Jong, 2007) is gekeken of deze veronderstelling toepasbaar is op een bekend incident dat in de zomer van 2001 plaatsvond in Zandvoort (een groep 'Marokkaanse' straatjongens maakte zich toen schuldig aan diefstal, geweldpleging en aanranding). Zoals gezegd wordt in dit artikel gekeken wat de verklaringskracht is van de theorie wanneer deze wordt toegepast op een casus van een heel ander soort groep: autochtone, hoogopgeleide studenten. Komen dezelfde theoretische bouwstenen naar voren uit het normoverschrijdende gedrag van een groep studenten?

Om het benodigde materiaal te verzamelen zijn twaalf (ex-)studenten geïnterviewd over delinquent gedrag tijdens hun studententijd (onder wie drie leden van de Senaat van het Amsterdams Studentencorps en vier leden van hun ontgroeningscommissie). De (ex-)studenten zijn benaderd via de woordvoerder van hun studentenvereniging of via de sneeuwbal methode in het persoonlijke netwerk van de onderzoeker. Het delinquente gedrag dat in de interviews naar voren komt, varieert van kleinschalig vandalisme en drugsgebruik tot diefstal en openlijke geweldpleging. Naast de interviews is ook literatuurstudie gedaan. Veel literatuur over dit onderwerp is er vooralsnog niet. De bronnen die zijn gevonden, zijn onder meer: Hagendijk, 1980; Hillege & Fennema, 1992; Dronkers & Hillege, 1997; Te Rijdt, 2001; Teeboom e.a., 2002; Fennema & Heemskerck, 2008; Deuzeman, 2009.

Uit het verzamelde materiaal is één casus geschikt bevonden. Deze casus is zeer uitgebreid beschreven door een betrokken respondent (inclusief de motivaties van de betrokkenen tijdens hun handelingen). Zijn uitgebreide beschrijving is op band opgenomen en getranscribeerd. Vervolgens is zijn beschrijving omgezet in een verhalende 'thick description' (Geertz, 1973). In de antropologie is de 'thick description' een beproefde methode waarin niet alleen het gedrag van mensen wordt beschreven, maar ook de context van het gedrag duidelijk wordt gemaakt. Op die manier wordt het gedrag betekenisvol voor buitenstaanders. In de 'thick

description' hierna is geprobeerd zo goed mogelijk duidelijk te maken wat zich op de bewuste avond heeft afgespeeld en hoe de jongens de gebeurtenissen op die avond zelf hebben beleefd. Naast het verhaal van de betrokken respondenten zijn daarvoor inzichten gebruikt die zijn verkregen tijdens de andere interviews en de literatuurstudie, waardoor de onderzoeker beter heeft leren inzien hoe, wat en waarom studenten onder omstandigheden denken en doen.

Helaas is geen rijke casus gevonden waarbij studenten een delict plegen tegen 'buitenstaanders' die niet tot de eigen groep behoren (geen studenten zijn). Dit is jammer, aangezien dat meestal wel het geval is bij 'Marokkaanse' straatjongens. Wat dat betreft zou een andere casus wellicht beter vergelijkbaar zijn. De beperktheid van het materiaal wordt meegewogen in de conclusies.

Na het opstellen van de 'thick description' is deze vervolgens voorgelegd aan een tweede respondent, die bekend was met het voorval. Op die manier is achterhaald in hoeverre de beschrijving van het gedrag en de context overeenkomen met de sociale realiteit zoals de tweede respondent die heeft ervaren (met wederom bijzondere aandacht voor de motivaties van de betrokkenen tijdens hun handelen). Na enkele correcties is de verhalende 'thick description' geschikt bevonden voor dit onderzoek.

Een avondje 'zieken'

Fred, Victor en Robbert zijn alle drie rond de 24 jaar oud en hun studententijd loopt op zijn einde. Ze zijn ouderejaarsleden van de studentenvereniging Icarus, het officiële 'corps' van hun studentenstad. Ondanks dat de jonge mannen in verschillende 'disputen' en 'jaarclubs' zitten, en ook in verschillende studentenhuizen wonen, zijn ze in de loop der jaren goede vrienden geworden. Ze gaan regelmatig samen uit in de stad of hangen samen aan de bar op de 'toko' (het verenigingsgebouw). De jongens beschouwen zichzelf als vooraanstaande leden die de 'mores' (de geschreven én ongeschreven gedragsregels) van hun studentenvereniging met verve uitdragen. Qua uiterlijk (hun kleding en haardracht) lijken de jongens op typische corpsballen. Alle drie wonen ze in een studentenhuis dat bekendstaat als 'gerenommeerd' en ze zitten tevens bij populaire disputen en jaarclubs. Fred zit daarnaast ook nog in het rugbyteam, wat verder bijdraagt aan zijn populariteit. Victor en Robbert zijn op hun beurt bekende gezichten in de stad vanwege hun werkzaamheden in de lokale horeca. De jongens zijn allemaal flink van postuur en staan er bovendien om bekend dat ze al veel vriendinnetjes hebben gehad.

Arjen en Tjebbe zijn de jongere broertjes van respectievelijk Victor en Robbert. Ze komen net van de middelbare school en gaan in dezelfde stad studeren als hun oudere broers. Net als alle andere, nieuwe studenten doorlopen zij de algemene 'kennismakingstijd' (KMT) van de universiteit. Onderdeel van de 'KMT' is dat de aankomende studenten kennismaken met verschillende studentenverenigingen. Arjen en Tjebbe weten echter al dat ze lid willen worden van Icarus, net als hun oudere broers. Ze weten ook dat Victor en Robbert gevierde jongens zijn binnen het studentencorps en dat zij de status genieten van bekende ouderejaars. Arjen

en Tjebbe kijken op tegen hun broers en hun vrienden. Ze hopen op een dag ook op het corps het aanzien te genieten van een 'buitengewoon goeie pik'.

De jongens weten dat zij zich moeten 'profilieren' als een potentieel goed lid om gevraagd te worden voor een vooraanstaand dispuut, voor een leuke jaarclub of voor een gerenommeerd studentenhuus. Ze kunnen weliswaar niet in dezelfde disputen en huizen terechtkomen als hun broers, maar wel in andere populaire disputen en huizen. Ook kunnen ze in aanmerking komen voor 'Club 1', de voornaamste jaarclub van de nieuwe lichte. De jongens weten dat naar hen wordt gekeken met de vraag: 'Is deze vent wel leuk om erbij te hebben?' Door zich succesvol te profileren hopen ze niet alleen bekend te komen staan als 'het broertje van'. Ze voelen daarom de drang om zich te bewijzen en ze vrezen dat ze afgewezen worden als ze niet stoer genoeg zijn. Alleen weten Arjen en Tjebbe nog niet precies wat de regels zijn van het profileren en hoe ver ze daarin moeten gaan.

Om hun broertjes te verwelkomen in hun nieuwe stad hebben Victor en Robbert besloten ze een avond mee uit te nemen, samen met hun goede vriend Fred. Op een doordeweekse avond spreken ze af in een bekende kroeg in het uitgaanscentrum van de stad. De algemene introductieweek valt aan het einde van de zomervakantie en voor de studenten geldt elke avond als een uitgaansavond. Eenmaal in de kroeg beginnen de vijf mannen in een stevig tempo bier te drinken. De ouderejaars vragen aan Arjen en Tjebbe hoe zij als nieuwkomers de algemene introductietijd tot nu toe hebben ervaren. Vervolgens beginnen Fred, Victor en Robbert zelf stoere verhalen te vertellen over het begin van hun studententijd bij Icarus. Met elk biertje worden de anekdotes stoerder. Zo leggen ze uit dat ze zich profileerden door regelmatig te gaan 'zieken' (de sfeer verpesten) bij concurrerende studentenverenigingen, zoals Daedalus. Al lachend vertellen ze hoe mooi het was om daar tegen de bar aan te pissen, terwijl ze doodleuk met een vriendelijke glimlach een biertje bestelden bij de kastelein. Arjen en Tjebbe smullen van de verhalen en voelen zich steeds baldadiger worden van de drank.

Vanwege het enthousiasme van de jongens stelt Victor voor om later even bij Daedalus langs te gaan om bij de 'knorren' (niet-corpsleden) een beetje te gaan 'zieken'. Het is immers introductietijd, dus deze avond komen ze zo binnen. Alle mannen zijn inmiddels aardig dronken en vinden het een geweldig plan. Als ze even later bij de studentenvereniging aankomen, vormen ze een opvallende verschijning. De drie ouderejaars zijn grote kerels met een duidelijk corporale uitstraling. Bovendien zijn ze bekende Icarus-gezichten binnen de studentenwereld van de stad. Fred heeft nog zelfs een korte tijd een vriendinnetje gehad dat lid was van Daedalus. Ze beseffen dan ook dat ze niet kunnen doorgaan voor geïnteresseerde nieuwkomers. De Commissieleden (ordedienst) van Daedalus hebben direct in de gaten dat zij zijn gekomen om de grenzen op te zoeken en houden hen scherp in de gaten.

Fred, Victor en Robbert hebben geen duidelijke instructies gegeven aan de jongejaars over wat ze precies van hen verwachten. Het hangt een beetje in de lucht. Wel hebben ze met hun stoere verhalen en denigrerende opmerkingen over 'knorren' bepaalde verwachtingen gewekt over wat ze daar komen doen. De ouderejaars geven aan dat ze 'op het randje willen lopen', kijken waarmee ze weggomen. Kijken wat er zoal 'te doen' is. Uit de verhalen van Fred over 'zieken' hadden de

jongens al gehoord: 'Kijk, we gaan natuurlijk nooit gelijk iets slopen. Dan word je er meteen uitgezet. Zieken is een proces dat je langzaam opbouwt. Steeds verder en verder. Totdat het op een gegeven moment misgaat ...'

Tjebbe en Arjen maken uit deze verhalen op wat er van hen wordt verwacht: welk gedrag wordt beloond en waarop wordt neergekeken. Ze willen zich graag bewijzen en iets stoers doen. Zo gooit Tjebbe expres een biertje over de bar en probeert Arjen stiekem tegen de bar aan te pissen. Verder manifesteren ze zich door een intimiderende houding aan te nemen en heel bijdehand te doen tegen iedere student die maar een beetje in hun buurt is. Ze duwen elkaar steeds met opzet tegen iemand aan en geven dan een grote mond. Jongens en meisjes die er in hun ogen stom uitzien, lachen ze openlijk uit. Ze gebruiken daarbij een paar keer het woord 'knor' (ook al zijn ze zelf nog geen officieel lid van Icarus). Fred, Victor en Robbert drinken ondertussen rustig hun biertje aan de bar en bekijken het schouwspel met zichtbaar genoegen. Victor zegt nog wel tegen het aanstormend talent: 'Zeg jongens, als jullie straks echt in de problemen komen, dan staan we er voor jullie. Dus ga maar lekker je gang, hoor.' 'Serieus?', vraagt Tjebbe twijfelend. 'Maak je maar geen zorgen', zegt Fred, de breedste van het stel, met een zelfverzekerde glimlach en geeft hem een knipoog.

Nu gaan Tjebbe en Arjen de grote zaal in en de dansvloer op. Ze beginnen nu wat onstuimiger tegen de andere studenten op te botsen en hen agressief aan te kijken. Ook schelden ze sommige jongens uit. Ze zijn echt uit op ruzie. Steeds meer ogen richten zich op hen. De ouderejaars van Daedalus hebben hun jongerejaars inmiddels gewezen op het gedrag van Tjebbe en Arjen. Deze ouderejaars maken duidelijk dat de jongerejaars zich op hun beurt kunnen bewijzen door deze twee toekomstige 'corpsballen' van Icarus eens flink tot de orde te roepen. Zo laaien de wederzijdse spanningen verder op. De jonge leden van Daedalus beginnen nu ook actief ruzie te zoeken met Tjebbe en Arjen. Eerst is sprake van alleen een woordenwisseling, maar al snel wordt het duwen en trekken. Aangezien er geen klappen vallen, lijkt het op 'zooien' (een geaccepteerde duw- en trekpartij onder studenten op een studentenvereniging volgens strikte regels). Maar al snel wordt de sfeer grimmiger. Fred, Victor en Robbert houden het vanaf de bar scherp in de gaten.

Dan grijpt de Commissie van Daedalus opeens in. Een van de Commissieleden zegt dat het genoeg is geweest en dat Tjebbe en Arjen direct het pand moeten verlaten. Die weigeren echter, waarop de leden van de ordedienst onmiddellijk aan hen beginnen te trekken. Deze ordedienst bestaat uit tweedejaarsleden van Daedalus. Het is bekend dat die nog wel eens wat agressiever reageren, aangezien zij net een jaar lang zijn aangepakt door de ouderejaars van hun vereniging. Op hun beurt zouden zij hun gram willen halen. Daarom zijn er strikte regels op de vereniging: er mag niet worden geslagen, alleen geduwd en getrokken. De Commissieleden mogen bij hoge uitzondering een lid dat over de schreef gaat, corrigeren met een vlakke hand in het gezicht. Toch bestaat altijd het risico dat het uit de hand loopt. Het agressieve gedrag van de ordedienst is het teken voor Fred en zijn vrienden dat het misgaat. Victor en Robbert proberen hun broertjes te ontzetten uit het gedrang, terwijl Fred links en rechts mensen wegduwt. Het escaleert snel in een heftig gedrang, waarbij flink wordt gescholden en stevig wordt geduwd en

getrokken. Steeds meer mensen bemoeien zich ermee. Fred heeft er lol in, zeker als hij ziet hoe serieus de Commissieleden van Daedalus 'het spel' opvatten. Victor en Robbert vinden het ook grappig, maar zij maken zich ook een beetje zorgen om hun broertjes.

Tjebbe en Arjen bevinden zich inmiddels op de gang, waar vijf leden van de orde-dienst de twee richting de uitgang trekken. Fred en zijn vrienden zijn ondertussen nog in de zaal. Als de deur naar de gang voor hun neus dichtgaat, slaat hun vrolijke stemming om in bezorgdheid. Victor en Robbert willen weer bij hun jongere broertjes in de buurt zien te komen en zetten meer kracht. Als Victor meent van achter de deur te horen dat zijn broertje echt wordt geslagen, escaleert het verder. Met zijn vuist slaat hij de student die de deur blokkeert in het gezicht. Nadat die aan de kant is geduwd, kan hij de deur opentrekken. Met z'n drieën storten de ouderejaars Icarus-leden zich nu op de Commissieleden die met Tjebbe en Arjen aan het vechten zijn. Daarbij vallen een paar rake klappen en er wordt ook geschopt.

Kort daarna staan de vijf buiten op straat. Met de broertjes Tjebbe en Arjen veiliggesteld beginnen Fred, Victor en Robbert een groep van ongeveer twintig Daedalus-leden verbaal uit te dagen. 'Durven jullie wel tegen zo'n jonge vent? Kom maar hier, moet je mij eens proberen!' De groep van twintig maakt zichtbaar een gefrustreerde indruk. De ouderejaars van Icarus complimenteren elkaar dat ze weer succesvol hebben lopen 'zieken'. De leden van Daedalus zijn nu immers met hen bezig, in plaats van zelf lekker te feesten. En dat is het succes.

'Sukkels! Losers!', roepen de mannen naar het gefrustreerde groepje. Tjebbe en Arjen roepen mee. Af en toe doet een Commissielid nog dreigend een stap naar voren, maar van een echt conflict komt het niet meer. Arjen wijst degene aan die hem een klap zou hebben gegeven. Dit Commissielid staat wat verdekt opgesteld en wordt afgeschermd door de rest. Victor daagt hem persoonlijk uit en schreeuwt: 'Hier komen, jij! Ik wil verder gaan op die kerel!' De mannen maken nog meer uitdagende opmerkingen naar de groep, maar dan komt plotseling een lid van de Senaat van Daedalus naar buiten. Hij biedt namens de Senaat en de Vereniging zijn excuses aan voor het feit dat een van hun Commissieleden als eerste zou hebben geslagen. De ouderejaars van Icarus ervaren dit gebaar als het ultieme succes van hun 'ziekactie' en besluiten dat het zo wel mooi is geweest.

Fred, Victor en Robbert nemen de broertjes mee voor een biertje verderop en praten daar na over de avonturen die ze zojuist hebben beleefd. De broertjes nemen complimenten in ontvangst van de ouderejaars. Ook de volgende dag als ze de 'toko' bezoeken, worden de verhalen weer smakelijk verteld en nog wat verder aangedikt: 'Nou, we hebben die avond weer behoorlijk verziekt voor die knorren van Daedalus!' Tjebbe en Arjen voelen zich apetrots dat al zo over hun heldendaden wordt gesproken. Ze hebben zich succesvol geprofileerd en voelen zich al een beetje grote jongens, ook al zijn ze nog niet eens echte leden.

Mores leren

Hoe kunnen we begrijpen en verklaren wat er zich die avond heeft afgespeeld? Welke theoretische bouwstenen worden zichtbaar in de casus van de studenten? De eerste vraag moet luiden: waarom vormen de studenten een groep? Zowel de drie ouderejaars als de twee nieuwkomers willen hun (interactieve) behoeften bevredigen. De ouderejaars willen erkenning voor hun staat van dienst en vooral plezier beleven. De nieuwkomers willen een goede beurt maken in de hoop een reputatie op te bouwen. En ook zij willen plezier maken.

Waarom stemmen de studenten hun gedrag op elkaar af? De groepsleden stemmen hun gedrag af op hun gedeelde waarden en normen zodat zij hun (interactieve) behoeften kunnen bevredigen. In het bijzonder stemmen zij hun gedrag af op gedragsregels met betrekking tot het 'zieken' (lastigvallen) van 'knorren' (niet-corpsleden). De jongere broertjes conformeren zich aan wat zij denken dat de verwachtingen zijn van de ouderejaars. Een teken van hun aanpassing is zichtbaar in het gebruik van het woord 'knor', dat ze al hebben overgenomen van de ouderejaars.

Naast hun vrijwillige aanpassing zullen de broertjes ook groepsdruk hebben ervaren. Ze hebben ingestemd met het idee van de ouderejaars om op Daedalus te gaan 'zieken'. Terugkomen op hun voornemens zou gezichtsverlies betekenen. Bovendien willen de jongens graag lid worden van Icarus en daar aansluiting vinden bij populaire clubjes. Ze zijn bang om tekort te schieten en buiten de boot te vallen.

De ouderejaars hebben op hun beurt ook groepsdruk ervaren om (met geweld) voor de jonge broertjes op te komen. De ongeschreven regel is dat zij hen door dik en dun steunen, zoals blijkt uit de opmerking van Fred dat ze 'lekker hun gang kunnen gaan' en 'zich geen zorgen hoeven maken'. Tevens zijn de ouderejaars beter dan de jongere broertjes op de hoogte van de positieve reacties die een avond succesvol 'zieken' op de eigen 'toko' kan opleveren. Zij weten als geen ander wat ze kunnen verwachten en gedragen zich daarnaar.

Hoe ontwikkelt de groep zich? Er ontstaat een groep bestaande uit drie ouderejaars studenten en twee nieuwkomers. De groep heeft het karakter van een gelegenheidscoalitie. In het begin worden de gezamenlijke waarden en normen afgestast door verhalen te vertellen en de reacties op die verhalen. De ouderejaars (met een hogere status) hebben daarbij meer in te brengen dan de jongere broertjes. Hoewel duidelijk is dat de ouderejaars meer aanzien genieten (ze zijn ook gekleed als typische corpsballen en de broertjes nog niet), is er geen duidelijke leider aan te wijzen. De broertjes kijken wel op tegen de ouderejaars en zijn gemotiveerd om indruk op hen te maken. Zij moeten zich nog 'profilieren'. De ouderejaars zijn gemotiveerd om erkenning te krijgen voor hun vroegere stoere daden en willen vooral een leuke tijd hebben. Zij hoeven zich niet meer zo nodig te bewijzen en kunnen voldoende waardering oogsten met sterke verhalen uit de oude doos.

In de groep wordt een aantal deviante normen geproduceerd met betrekking tot stoer gedrag, in het bijzonder het zich profilieren door te 'zieken'. De normen die aangeven wat wel en niet kan bij het 'zieken' worden niet expliciet uitgesproken en er worden ook geen sancties aan verbonden. Toch kunnen de jongere broertjes

uit de gesprekken en handelingen van de ouderejaars opmaken wat 'zieken' inhoudt en dat succesvol 'zieken' wordt beloond met lofuitingen en aanzien op de vereniging. Ook kunnen zij bedenken dat terughoudendheid zal leiden tot minachting en wellicht zelfs tot uitsluiting van populaire groepjes.

Waarom identificeren de studenten zich met de groep? De identiteit van het studentikoze 'corpslid' is voor alle groepsleden passend en toegankelijk, maar in wezen hebben de jongens de keuzevrijheid om zich wel of niet tot de groep te rekenen. Het gaat dus om een gekozen en niet om een toegeschreven identiteit. De ouderejaars lijken qua uiterlijk sterk op elkaar (kleding en haardracht) en de jongere broertjes dragen ook dezelfde soort kleren (maar nog geen jasje-dasje). Het betreft geen vastomlijnde groep zoals een 'dispuut', een 'jaarclub' of een 'huis'. Wel is sprake van een aantal versterkende factoren die de groepsdruk opvoeren. Naast de uiterlijke herkenbaarheid en het feit dat de groepsleden veelvuldig in elkaars nabijheid verkeren, is er sprake van een concreet groepsconflict met andere verenigingen. Sterke wij-zijverhoudingen tussen de verschillende groepen studenten zorgen voor sterkere identificatie en intensievere groepsdruk. Corpsleden worden daarentegen niet beschouwd als een minderheid met een slechte naam. Eerder wordt er tegen hen opgekeken.

Wat is de invloed van de reacties uit de omgeving? De studenten onderscheiden zich positief ten opzichte van 'burgers' (niet-studenten) en 'knorren' (niet-corpsleden). Zij vinden dat zij als groep in hoger aanzien staan. Dit beeld wordt bekrachtigd door de reactie op hun delinquente groepsgedrag. Op Icarus wordt uitsluitend positief gereageerd op het voorval. De mannen oogsten waardering met hun stoere verhalen. De leden van Daedalus laten een dubbelzinnige reactie zien. Enerzijds wordt er afkeurend gereageerd op het gedrag van de broertjes, bijvoorbeeld door de Commissieleden die optreden. Anderzijds worden de jongens bekrachtigd in hun optreden doordat iemand van de Senaat excuses komt aanbieden (wat verder bijdraagt aan de stoere verhalen). In de ruimere sociale omgeving – buiten de leefwereld van de studenten – wordt niet gereageerd op de vernieling en mishandeling die hebben plaatsgevonden. De mannen van Icarus hebben zich delinquent kunnen gedragen, terwijl een negatieve maatschappelijke reactie uitblijft.

Moeilijk zijn

Wat kunnen we nu zeggen als we de analyse van het wangedrag van de studenten vergelijken met eerder onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse' straatjongens? Kunnen we aan de hand van dezelfde 'grounded theory' over groepsdynamische processen en gedragsafstemming begrijpen en verklaren waarom zowel studenten als 'Marokkaanse' straatjongens zich misdragen?

In de eerste plaats zien we een aantal overeenkomsten. Zowel de studenten als de 'Marokkaanse' straatjongens vormen groepen om met elkaar interactieve behoeften te bevredigen. In de processen van groepsvorming tekenen zich statusposities af en ontstaat een aantal deviante groepsnormen. In het geval van studenten ont-

staan normen ten aanzien van 'zieken'. Bij 'Marokkaanse' straatjongens zijn het normen ten aanzien van 'gek doen', hun variant op overlast veroorzaken en provocerend of agressief gedrag vertonen. Zowel de studenten als de 'Marokkaanse' straatjongens willen vooral erbij horen, zich veilig voelen en plezier maken. In beide groepen monden deze processen uit in overlastgevend gedrag, vernieling en vechten. De overeenkomsten suggereren dat we aan de hand van een algemeen model over groepsdynamische processen tot op zekere hoogte net zo goed kunnen begrijpen en verklaren waarom studenten 'mores' leren als waarom 'Marokkaanse' straatjongens 'moeilijk' zijn.

Maar er zijn ook grote verschillen. 'Marokkaanse' straatjongens misdragen zich veelal tegenover burgers in de publieke ruimte. Studenten – in ieder geval in de vorenstaande casus – misdragen zich tegenover andere studenten (vaak binnen de muren van een studentenvereniging). Het publiek zal eerder bang zijn willekeurig te worden lastiggevallen door een groep 'Marokkaanse' jongens dan door een groep studenten. Daar komt bij dat men weet van studenten dat ze veel drinken en dat hun wangedrag daarmee te maken heeft. Het wordt gezien als horend bij een bepaalde levensfase.

Dit brengt ons bij de verschillen in de context van het overeenkomstige wangedrag. In het geval van 'Marokkaanse' straatjongens bestaat de context uit een voortslepend maatschappelijk conflict waarin zij worden beschouwd als een etnische minderheid die voortdurend problemen veroorzaakt. Zo wordt stevast gesproken van een 'Marokkanenprobleem'.⁷ Hierdoor wordt de groepsidentiteit versterkt, de groepsdruk verhoogd en worden de wij-zijtegenstellingen verhevigd (De Jong, 2007; De Jong & De Haan, 2010). De analyse van het gedrag van studenten toont aan dat daar bij hen in mindere mate sprake van is. Ze zijn weliswaar uiterlijk zeer herkenbaar en ze hebben een reputatie als dronken amokmakers (gedurende een bepaalde levensfase). Maar in tegenstelling tot de 'Marokkaanse' straatjongens vormen studenten geen (etnische) minderheid die voortdurend in conflict leeft met een omgeving die stevast negatief oordeelt over hun groepsgedrag. Er is geen 'studentenprobleem'. Bovendien hebben de studenten tot op zekere hoogte keuzevrijheid om zichzelf wel of niet als lid van een studentenvereniging te identificeren (ze hoeven hun jasje en dasje niet te dragen). Geredeneerd vanuit de wetten van de groepsdynamica mogen we ervan uitgaan dat de onderlinge identificatie van studenten uit het voorbeeld minder sterk zal zijn dan die van de 'Marokkaanse' straatjongens.

Een tweede punt van verschil betreft de waarde van hun sociale identiteit. De 'Marokkaanse' straatjongens komen door de afkeurende reacties uit hun sociale omgeving in een vicieuze cirkel terecht. Hun groep heeft een negatieve waarde en zij kunnen niet aan die groepsidentiteit ontsnappen. Voor hen zit er weinig anders op dan hun deviante groepswaarden meer geldigheid toe te kennen dan conventionele waarden en secundair deviant gedrag te vertonen. Alleen op die manier kunnen zij alsnog een gevoel van eigenwaarde ontlenen aan hun groeps-lidmaatschap. Voor de studenten uit de casus is dat anders. Op hun wangedrag wordt van buitenaf niet of nauwelijks negatief gereageerd. Een reden hiervoor is

7 Ook wordt wel gesproken van een 'Marokkanendrama' (Jurgens, 2005).

dat hun wangedrag grotendeels plaatsvindt achter gesloten deuren en onder studenten onderling. Buitenstaanders (niet-studenten) zijn minder vaak het doelwit van hun overlastgevend gedragingen of dreiging met geweld. Hun wangedrag wordt ook niet geassocieerd met ernstiger vormen van criminaliteit, zoals straatroof of drugshandel. Men ziet het wangedrag van studenten als onderdeel van een afgebakende periode en samenhangend met overmatig alcoholgebruik: na hun studententijd worden het nette burgers. Studenten weten zich dus deels afgeschermd van maatschappelijke afkeuring. Vandaar dat zij kunnen ontsnappen aan de vicieuze cirkel waarin 'Marokkaanse' straatjongens terecht komen.

Samenvattend mogen we veronderstellen dat het groepsgedrag van studenten en 'Marokkaanse' straatjongens weliswaar verschillend is, maar dat er ook overeenkomsten zijn. De motivatie om zich te conformeren aan de groepsnormen zal bij studenten en 'Marokkaanse' straatjongens grotendeels hetzelfde zijn. Ook de studenten willen vooral erbij horen, zich veilig voelen en plezier maken. Zo ontstaat er bij studenten een groeps cultuur die door buitenstaanders wordt herkend als 'typisch studentikoos' en bij 'Marokkaanse' jongens een straatcultuur die wordt getypeerd als 'typisch Marokkaans'. Gek genoeg vertonen beide 'typische' groeps culturen overeenkomsten als het gaat om de waardering voor bepaalde vormen van delinquent gedrag (vernieling en geweldpleging). Het ontstaan van beide groeps culturen en de groepsdruk die de groepsleden ervaren om zich te conformeren, zijn dan ook in beide gevallen te verklaren uit algemene groepsdynamiek en processen van collectieve behoeftebevrediging.

Grote verschillen tussen beide groepen zijn te vinden in de context van hun groepsgedrag en de maatschappelijke reactie daarop. De 'Marokkaanse' straatjongens (dus niet de succesvolle 'Marokkaanse' jongens, want die zijn er gelukkig ook) ervaren een zeer sterke groepsdruk vanwege een zeer sterke onderlinge identificatie. Door afkeurende reacties van buitenaf raken zij in een vicieuze cirkel, waaruit zij niet kunnen ontsnappen en waarop zij reageren door secundair deviant gedrag te vertonen. Studenten die zich in een andere context te buiten gaan aan soortgelijk gedrag weten aan die vicieuze cirkel te ontkomen. Zelfs als er wel grootscheepse maatschappelijke afkeuring ontstaat in het geval van studenten – bijvoorbeeld als een exces rondom de ontgroening uitgebreid in de media komt – dan lijken zij gezien hun levensfase nog altijd te kunnen rekenen op een zekere mate van begrip en tolerantie.⁸

Literatuur

- Baumeister, R.F. & Leary, M.R. (1995). The need to belong. Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.
- Bervoets, E., Ooijen, H. van & Werdmölder, H. (2009). Cultuur onder vuur. Kanttekeningen en opmerkingen bij het proefschrift *Kapot moeilijk* van Jan Dirk de Jong over

8 Tekenend voor deze houding is de reactie van de vader van de jongen die overleed na het drinken van een liter jenever. De vader was zelf oud-lid van het corps en toonde ondanks zijn verdriet begrip voor het feit dat studenten in een experimentele fase zitten. Zie: 'De missie van een vader', in: *Algemeen Dagblad*, 18 augustus 2001.

- delinquent groepsgedrag van Marokkaanse jongens. *b en m, Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij*, 36(1), 72-76.
- Deuzeman, L. (2009). *Het spel van het A.S.C./A.V.S.V.: een sociologische analyse van de cultuur van Amsterdamse studentencorpsleden*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Dronkers, J. & Hillege, S. (1997). Het lidmaatschap van besturen van drie verschillende studentenverenigingen (Corps, RK, SSR) tussen 1920 en 1960 en de toegang tot de Nederlandse elites tussen 1960 en 1980. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 24(2), 253-276.
- Fennema, M. & Heemskerk, E. (2008). *Nieuwe netwerken. De elite en de ondergang van de nv Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Gemert, F. van (2009). Cultuur op den duur. Een replek op de kanttekeningen. *b en m, Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij*, 36(1), 77-78.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967). *The discovery of grounded theory. Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine Publishing.
- Hagendijk, R. (1980). *Het studentenleven. Opkomst en verval van de traditionele studentenkultuur*. Amsterdam: SUA.
- Hillege, S. & Fennema, M. (1992). Studentencorpora en elitevorming. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 19(1), 96-117.
- Jong, J.D.A. de (2007). *Kapot moeilijk. Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse' jongens*. Amsterdam: Aksant.
- Jong, J.D.A. de & Haan, W.J.M. de (2010). Hoezo typisch Marokkaans? Een groepsdynamische verklaring van overlastgevend en crimineel gedrag. In: M. Althoff & J. Nijboer (red.). *Zoeklicht op geweld. Sociale conflicten in het publieke domein*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 163-173.
- Jurgens, F. (2005). *Het Marokkanendrama*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Reid, S.A. & Hogg, M.A. (2005). Uncertainty reduction, self-enhancement, and social identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 804-817.
- Rijdt, O. te (2001). *Mores*. Amsterdam: Podium.
- San, M. van (2008). Het is de schuld van de samenleving! Of toch niet? Groepsgedrag van Marokkaanse jongens in Slotervaart. *Tijdschrift voor Criminologie*, 50(3), 290-294.
- Scheffer, P. (2007). 'Al die chickies hiero? Ik play hun allemaal!' *NRC Handelsblad* 7 december 2007, Boeken, 6-7.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation between social groups. Studies in social psychology of intergroup relations*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1981). Social stereotypes and social groups. In: J. Turner & H. Giles (eds.). *Intergroup behaviour*. Oxford: Blackwell, 144-167.
- Tajfel, H. & Turner, J.C. (1979). A integrative theory of social conflict. In: W.G. Austin & S. Worchel (eds.). *Psychology of intergroup relations*. Monterey: Brooks/Cole, 33-47.
- Tajfel, H. & Turner, J.C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In: S. Worchel & W.G. Austin (eds.). *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall, 7-24.
- Teeboom, P., Diepraam, W., Kohnstamm, R. & Stokvis, R. (2002). *Wij Amsterdamsche Studiosi: 150 jaar ASC/AVSV*. Amsterdam: A.S.C./A.V.S.V.
- Tuckman, B.W. & Jensen, M.A.C. (1977). Stages of small Group development revisited. *Group and organizational studies*, 2, 419-427.
- Turner, J.C. (1985). Social categorization and the self-concept. A social-cognitive theory of group behavior. In: E.J. Lawler (ed.). *Advances in group processes. Volume 2*. Greenwich, CT: JAI Press, 77-122.

- Turner, J.C. (1987). *Rediscovering the social group. A self-categorization theory*. New York: Blackwell.
- Turner, J.C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. In: N. Ellemers, R. Spears & B.J. Doosje (eds.). *Social identity*. Oxford: Blackwell, 6-34.
- Turner, J.H. (2002). *Face to face. Toward a sociological theory of interpersonal behavior*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Twenge, J.M., Baumeister, R.F., Tice, D.M. & Stucke, T.S. (2001). If you can't join them, beat them. Effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1058-1069.
- Weerman, F. (2008). Het belang van straatcultuur voor delinquent groepsgedrag. Bespreking van: J.D. de Jong, *Kapot moeilijk*. *Delikt en Delinkwent*, 38(9), 984-992.